

Valgene og valgmennene i 1814

De første politiske valgene i Norge foregikk for to hundre år sia. Da var det kirkene, hovedkirkene i prestegjeldene, som var valglokaler. Valgene var indirekte og foregikk i to omganger. Fra hvert prestegjeld vart det valgt to valgmenn som utsendinger til amtsvise valgmannsmøter, der disse for hvert amt (fylke) så valgte tre representanter til grunnlovsforsamlinga på Eidsvoll. Nord-Østerdalen hadde fire prestegjeld i 1814, og altså fire valglokaler: Hovedkirkene i Rendalen, Tynset, Tolga og Kvikne.

Ifølge Kielfreden, fra 14. januar 1814, måtte kong Frederik VI overlate Norge til kongen av Sverige. Dette var en del av det europeiske oppgjøret etter Napoleonskrigene, der Danmark-Norge var på den tapende side. Den dansk-norske arveprins Christian Frederik, som da styrte Norge som stattholder, forsøkte å la seg utrope til eneveldig konge i Norge, men møtte motstand blant norske stormenn. De insisterte på at han måtte velges, og at det måtte innkalles til ei grunnlovgivende forsamling. Men, det var knapt med tid før den svenske hæren ville vende tilbake fra Europa og kunne settes inn mot Norge, for å tvinge gjennom Kieltraktas

tens bestemmelser.

På det såkalte ”notabelmøtet” hos Peder Anker på Eidsvoll, i februar 1814, vart det danna et midlertidig regentskap ledet av Christian Frederik. Gjennomføringa av valgene vart pålagt regionale og lokale embetsfolk. Lokalt var det sogneprestene som fikk oppgava.

19. februar gikk det ut flere kunnngjøringer og brev fra regentskapet i Christiania, blant anna om hvordan nordmennene skulle sverge ed til Norges sjølstendighet og om hvordan valgene til den grunnlovgivende forsamlinga skulle foregå. Sirkulæret om de lokale valgene gikk ut til biskopene, som igjen orienterte prestene, som så skulle kalle inn til en ekstraordinær bededagsgudstjeneste allerede 25. februar. Her var det altså ei ukes frist, inklusive postgangen! Denne foregikk visstnok med kurerer. Mange klarte dette, mens flere av prestegjeldene i Hedmark og Oppland gjennomførte valgene 4. mars. Til Nord-Norge kom ikke brevene fram tidnok til at valgene kunne gjennomføres i tide, og landsdelen vart ikke representert i riksforsamlinga på Eidsvoll.

Første runde i valgene skulle foregå i kirkene. Først skulle menighetene av-

legge selvstendighetseden, og deretter skulle det velges to valgmenn fra hvert prestegjeld.

Regionalt var det amtmennene som styrte valget. Han skulle kalle inn alle valgmenne til å møte på et sentralt sted i hvert amt, for å velge tre representanter fra amtet til riksforsamlinga.

Denne skulle møtes på Eidsvoll 10. april, og etter noen hektiske uker vart Grunnloven undertegna 17. mai 1814.

Reglene for stemmerett var de samme som for å bli valgt: På landet måtte en være embetsmann, brukseier, jordeier eller gårdbruker, og aldersgrensa var 25 år. Den ene av de to valgmenne fra hvert prestegjeld skulle være bonde, og det samme gjaldt også amtens tre representanter til Eidsvoll.

Edsavleggelsene skulle gjøres etter at prestene hadde innleda med ei kraftfull tale. Presten skulle spørre menigheten: Sverger dere å hevde Norges selvstendighet og våge liv og blod for det elskede fedreland? Svaret skulle avgis med oppløftede fingre: Det sverger vi, så sant hjelpe oss Gud og hans hellige ord. Etterpå skulle det velges to valgmenn fra prestegjeldet. Et vitnesbyrd om edsavleggelsen, og en fullmakt til de to som vart valgt, skulle så presten, andre embetsmenn, samt tolv av menighetens mest aktverdige menn underskrive. Disse såkalte adressene, utforma som høytidelige brev til regenten Christian Frederik, fins bevart. Det samme er referatene fra valgmannsmøtene i amtene.

Valgene i Nord-Østerdalen

Valgene skulle altså foregå 25. februar.



På kirkebakken.

Illustrasjon av Helge Ness, Smith Grafisk

Mange av prestegjeldene i Hedmark avholdt valg da, men i Østerdalen vart valgene gjennomført ei uke seinere. Tilsvarende var det i Oppland.

Det var altså fredag 4. mars 1814 at de aller første politiske valgene foregikk i Nord-Østerdalen. Og valglokalene var hovedkirkene i prestegjeldene: Rendalen, Tønset, Tolgen og Qvekne. Rendalen var nesten identisk med nåværende Rendal kommune. Tønset omfatta nåværende Tynset kommune uten Kvikne, inklusive Tyllaldalen, samt Alvdal og nedre Follidal. Tolgen var stort sett nåværende Tolga og Os kommuner. Kvikne omfatta også Innset, som i dag hører til Rennebu i Sør-Trøndelag.

Øvre Folldal lå under Lesja prestegjeld, der valget også foregikk 4. mars.

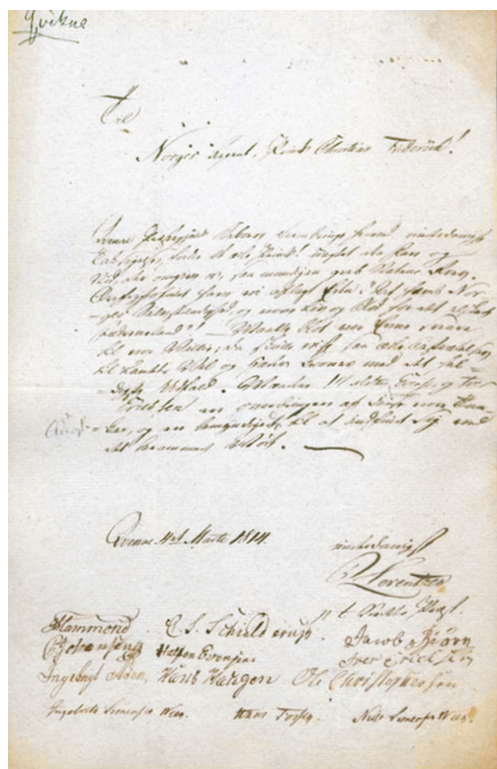
Etter valgene vart de høytidelige adressene til prinsen underskrevet av sognepresten, i noen tilfeller av andre embetsmenn i tillegg, samt av tolv bønder. Sognepresten hadde trolig forfattet skrivet på forhånd.

Disse fullmaktene fins utlagt på Internett, men vi skal likevel ta med underskriverne av dem. I Rendalen var det "Samuel Mandall Sognepræst paa Stædet" sammen med tolv bønder (alle navnene gjengitt slik de står i originaldokumentet): Jacob Olsen Grøtting, Joen Haagensen Undset, Ole Erichsen Undset, John Simensen Mømb, Nils Eriksen Unset, Anders Sevaldsen Qvernes, Ole Mortensen Qvernes, samt Tolle Semingsen Bolstad, Ole Pedersen Hogset, Erich Haagensen Haarset, Ole Jensen Høye og Haldog Berger. Bak navnene til de fem siste står det "ved Ole Qvernes", så enten var de ikke skriveføre og overlot til Ole Qvernes å skrive under for seg, eller de var ikke til stede og han skrev under på vegne av dem. Alle underskrev med gardsnavn, så de skal være grei å plassere. En legger merke til at hele ti av de tolv bøndene er fra Øvre Rendalen – bare de to Kvernnes-karene er fra Ytre.

Fullmakten fra Tønset prestegjeld er underskrevet av prosten og to andre embetsmenn på stedet, skoginspektør Nicolai Hersleb Ramm og lensmann Monsen: "Ramm Lieutenant og skov Inspek., Dircks Provst og Sognepræst, Monsen Lehnsmann". Så kommer underskriftene til tolv bønder fra Tynset, Tyllaldalen, Alvdal og nedre Folldal: A. Iversen, Ole B. Qveberg, Jon Rasmusen Tønbæk, Embret Jonsen Østbye,

Poul Eriksen Lian, Thore Thoresen Østbye, Morten Bersvendsen Østbye, Otter Olsen Øverbye, Tron Arnesen Sørgaard, Haagen Olsen Fladen, Joen Andersen Grimsboe, Klemet Embretsen Østbye. Bak den første står det "Gaardmand", og bak de andre "Ligeledes". Den første bonden har underskrevet uten gardsnavn, men er trolig klokke Anders Iversen i Tyllaldalen. De resterende kan plasseres med seks fra Tynset, to fra Tyllaldalen, to fra Alvdal og en fra nedre Folldal. Det var altså ei rimelig geografisk fordeling, men vi ser at det er hele fire underskrivere fra Østbygrenda, og derfra var også den ene av de to valgmennene, nemlig Klemet Embretsen Østbye, som for øvrig også var en av de tolv som underskrev fullmakten.

Underskriverne av fullmakten fra Tolgen prestegjeld var sogneprest Thomas Swensen og hytteskriver Christian Friderich Irgens, samt tolv bønder: Nils Nilsen Nordgaard, O. Skogstad, Peder Tollfsen Bækken, Erich Olsen Berg, Lars Estensen Aasen, Ingebret Halsteensen Bogous, Solan Østgaard, John Andersen Storbækken, Peder Haagensen, Ole Larsen Nordvang, Jacob Torgers. Vang og Jon Jonsen Breen. Her finner vi, som i Tynset, at den valgte bonderepresentanten også er en av underskriverne, nemlig Ole Larsen Nordvang. De fleste underskrev med gardsnavn og skal kunne plasseres. Peder Hågensen var fra Breen i Dalsbygda. Her kan en legge merke til at av de tolv bøndene som underskrev er det to fra Vingelen, to fra Tolga og to fra Os, men hele seks fra Dalsbygda. Derfra var også bonderepresentanten som vart valgt.



Fullmakt fra Kvikne.

Også på Kvikne var det sognepresten og tolv bønder som underskrev fullmakten. Presten Peter Michael Lorentzen skrev under som "P. Lorentzen p.t. Stedets Præst". De tolv bønderne var: J. Hammond, C. S. Schielderup, Jacob Bjørn, P. Johansen, Halsten Evensen, Iver Eriksen, Ingebrigt Støen, Hans Haugen, Ole Christoffersen, Ingebrikt Simensen Ween, Hans Fossen, Niels Simensen Ween. Kvikne omfatta også annekset Innset, nå i Rennebu kommune. Den første underskriveren er bergskriver Johan Hammond på Øien, og han ser ut til å være eneste underskriveren fra Innset. Christoffer Schjøller Schielderup på storgarden Vollan er med, og likeså lensmann Jacob Bjørn på Frengstad. Deretter kommer P. Johansen,

som tidligere har vært transkribert som C. Johansen, men som nok er klokker og lærer i Kvikne, Petter Johansen, og for øvrig bror av medunderskriver Hans Haugen og svigersønn til nevnte lensmann Bjørn. Også de andre kan plasseres på Kvikne, inkludert de to som vart valgmenn, nemlig Halsten Evensen Ulset og Iver Eriksen Brattbost, samt Ole Christoffersen som hadde garden Storeng (mellom). De øvrige har under skrevet med gardsnavn som gjør det enklere å plassere dem.

Øvre Follidal hørte som nevnt under Lesja prestegjeld. Men det er ingen folla-døl blant de tolv bønderne som underskrev fullmakten derfra. Kanskje fikk ikke sognepresten sendt beskjed til annekstbygda så folla-dølene rakk å komme seg over Dovrefjell og til Lesjakirka til bededagsgudstjenesten med edsavlegginga og valget?

Om bønderne som underskrev fullmakten, eller den såkalte adressen til prins Christian Frederik, kan nok trolig sies at de var blant sine prestegjelds bedre stilte bønder. Dette er ikke undersøkt nøye, men kan betraktes som et litt generelt utsagn. De er gjennomsnitts bønder eller større i sine bygder, og noen av dem var i tillegg lokale ombudsmenn som lensmann, klokker eller forlikskommissær.

Valgmennene fra Nord-Østerdalen

Og hvem var så valgmennene? Det var altså to fra hvert prestegjeld, og i de fleste tilfellene var det en embetsmann,

helst sognepresten eller lensmannen, og en bonde. Lensmannen var jo for øvrig også bonde i tillegg.

Rendølene valgte Tollef Hornset (1778 – 1860) og Sevat Hanestad (1760-1821). Tollef Hornset var, som faren, lensmann i Rendalen (1807-39). Han hadde i 1809 overtatt Bortstu Hornset. Han betalte i 1816 25 speciedaler i sølvskatt. Sevat Hanestad var fra Stai i Stor-Elvdalen og gifta seg til Øvre Hanestad. Han betalte hele 70 speciedaler i sølvskatt. Det var bare en i Rendalen som betalte mer, og gjennomsnittet i prestegjeldet var på vel 11 speciedaler. Også andre kilder før og etter viser at det var velholdne bønder som møtte som valgmenn fra Rendalen.

Fra Tynset var det sognepresten Andreas Fuglesang Dircks (1763-1828), prest 1798-1818, og bonden Klemet Embretsen Aakran (1767-1853) som var valgmenn. Soknepresten betalte 6 speciedaler sølvskatt i 1816. Dette er det samme som landhandler Tangen på Neby, og det meste noen i hele prestegjeldet betalte. Klemet Aakran betalte 2 ½ speciedaler, mens gjennomsnittet i Tønset prestegjeld var på vel 1 1/3 speciedaler. Klemet var altså en godt over middels holden Tynsetbonde, noe også andre kilder bekrefter. Aakran var en av de gamle gardene i Østbygrenda, som Klemet hadde overtatt i 1808.

Også fra Tolgen prestegjeld vart presten valgt som valgmenn. Sokneprest Thomas Swensen (f. 1776) var sokneprest 1812-18. Han betalte 1 speciedaler 2 ort i sølvskatt i 1816. Bondevalgmannen fra Tolgen var dalsbygdlingen Ole Larsen Nordvang (1781-1867) – den yngste av valgmennene fra Nord-Østerdalen. Han var fra Breen, men

vart gift til Vangen i Dalsbygda, på bruket som seinere vart hetende Vangsgjelten. Dette var en av de bedre gardene i Tolgen prestegjeld, og Ole Larsen Nordvang betalte 2 speciedaler i sølvskatt – en av de største i prestegjeldet. Ole Larsen var for øvrig blant de som var ute som soldat i krigen i 1808.

Elles kan bemerkes at både størrelsen på gardene, og for eksempel sølvskatten, avtar sterkt nordover i regionen, fra Rendalen, som skiller seg klart ut, via Tønset og til Tolgen og Kvikne.

Kviknedølene skiller seg fra de fleste når det gjelder valget av sine representanter. De valgte ikke presten eller en annen lokal embetsmann, men sendte tvert imot to av sine egne, to bønder. Halstein Evensen (1765-1815) var av Halslekta på Ulset, og han var nok en godt respektert mann lokalt, sia han var forlikskommisær fra 1802. Han døde i 1815 og enka betalte 1 speciedaler, 1 ort og 12 skilling i sølvskatt i 1816. Den andre valgmannen var Iver Eriksen (1767-1838), bygselsmann på Søndre Brattbost, som var kirkegods. Han var klokker som faren. Han betalte 1 speciedaler, 3 ort og 12 skilling i sølvskatt. Det var knapt 20 gardbrukere som svarte over 1 speciedaler sølvskatt i 1816, og begge disse to kan en klart fastslå hadde etter Kvikneforhold bra gardar.

Valgmannsmøtet på Elverum

Andre delen av valget til riksforsamlingen på Eidsvoll var altså fylkesvise valgmannsmøter. For Hedemarkens amt foregikk dette på Gaarder i Elverum 15.

mars 1814. Det var amtmann Claus Bendeke som innkalte til møtet.

Også brevene til prins Christian Frederik med valgene og fullmaktene fra valgmannsmøtene fins på Internett. Møtet starta med at "Samtlige Valgmænd framlagde deres dem af de respective Meenigheder meddeelte Adresser". Deretter leste amtmannen opp to skrivelser fra "Hans Kongelige Høyhed Prinds-Regenten". Deretter foretok de valget på de tre utsendingene til riksforsamlinga på Eidsvoll.

Valgmannsmøtet på Gaarder valgte blant dem sjøl disse tre utsendingene til Eidsvoll: "Hr. Amtmand Bendeke, Hr. Secretaire og Sorenskriver Kiønig, Og Lensmand Ole Evenstad". Hedmarkingene valgte altså to embetsmenn og en bonde. Amtmann Claus Bendeke (1763-1828) var valgmann fra Stange prestegjeld, og sorenskriver i Østerdalen Andreas Aagaard Kiønig (1771-1856) var valgmann fra Elverum. Bonden Ole Olsen Evenstad (1766-1833) var valgmann fra Åmot prestegjeld, og han var altså i tillegg lensmann.

Tolgingene møtte ikke

Det var 17 prestegjeld som hver altså skulle sende to valgmenn til møtet på Gaarder i Elverum. Men det møtte bare 32 valgmenn. De to fra Tolga møtte nemlig ikke. I amtmann Bendeke's referat fra møtet står de to valgte representantene fra Tolgen prestegjeld, men under navna står det:

NB. Denne Fuldmagt blev fremleveret af Hr. Provst Dirks tilligemed en Skrivelse af 7 Martii d. a., fra Hr. Svendsen, hvori han tilkjendegiver at han Selv

og Medudvalgt, formeedelst Mangel af Evne til at bestride Reise-Udgivterne, havde seet sig nødde til at blive Hiemme.

Det stod tydeligvis svært så dårlig til i Tolgen prestegjeld på denne tida, sia bygdene der ikke så seg i stand til å dekke reiseutgiftene til Elverum for sine to valgmenn.